

УДК 811.16.09

**ДИСКУРС ЖІНКИ В ПОВІСТЯХ
ВАЦЛАВА ГОНСЬОРОВСЬКОГО "НІГІЛІСТИ"
ТА СОФІЇ КОВАЛЕВСЬКОЇ "НІГІЛІСТКА"**

Олександр ЯНІШЕВСЬКИЙ

*Видавничо-поліграфічний інститут
Національного технічного університету України "КПІ"
пр. Перемоги, 37, Київ, 03056, e-mail: janiszewski1@uninet.kiev.ua
Кафедра видавничої справи та редагування*

У статті порівнюються дискурси жінок у подібних за тематичною спрямованістю повістях російської та польського письменників. Вичленовується те спільне, що дає підстави віднести їх до антинігілістичних творів у літературах слов'янських народів. Порушуються питання критичної оцінки суджень академіка М.Нечкіної стосовно задуму повісті "Нігілістка".

Ключові слова: дискурс, нігілізм, пронігілістичний та антинігілістичний твір, культуральна парадигма, негація, карнавалізація, наратив.

Топіка жіночого образу в пронігілістичному та антинігілістичному романах другої половини XIX–початку XX ст. почала відігравати все помітнішу роль внаслідок активного залучення і добровільного приєднання представниць прекрасної статі до гуртків різночинної молоді. Серед інших жіноче питання в російській культуральній парадигмі було найбільш часто обговорюваним на таємних зібраннях, оскільки традиційність тодішнього суспільства виштовхувала зі звичного соціального середовища багатьох уродженок середнього дворянського прошарку, тільки-но вони виявляли бажання змінити домогосподарський устрій свого життя.

У пронігілістичних та антинігілістичних романах та повістях жіночий образ має свої відмінні парадигмальні критерії, які не дають підстав трактувати його як універсальний для обох видів цього жанру. Передусім, відмінність впливає з реперних засад про- та антинігілістичного романів, а саме: пронігілістичний роман ставив собі за мету здійснювати заангажовано-позитивний інформаційний вплив на громадськість з метою пропаганди лівих ідей та виправдовування за вчинені порушення громадського порядку; антинігілістичний роман намагався досягти індивідуальні рефлексії кожного персонажа, створюючи дискурс похмурого світу, який, подібно до антиматерії, анігілює справжній соціум. По-друге, в пронігілістичних романах кінцівка здебільшого завершується початком нового життя, народженням нового героя чи його ідей ("Андрій Кожухов"); в антинігілістичних – життя, навпаки, завершується ("Біси"). З огляду на це, і рецепція жінки як першооснови життя в кожному жанрі нігілістичного роману відбувається по-різному.

В основу повісті Софії Ковалевської "Нігілістка"¹ покладено низку дійсних фактів, пов'язаних з політичним процесом 193-х й реальною долею дівчини, що наважилася врятувати ув'язненого революціонера, взявши з ним шлюб. В широкому сенсі, на переконання академіка М.Нечкіної, літературна функція "Нігілістки" – боротьба не лише проти тургенєвських концептів російської революційної боротьби, а й проти "Бісів" Ф.Достоевського². Романтизм утопічного соціалізму у творі С.Ковалевської протиставляється критичному реалізму та психологізму найбільш відомих російських письменників другої половини ХІХ ст. Тому і на головному, і на другорядних вчинках Віри Баранцової, головної героїні повісті, позначилась заочна полеміка послідовників М.Чернишевського з іншими діячами різночинського руху, які інакше, ніж він, бачили розвиток громадської думки.

Поштовхом до "сум'яття в головах" покоління двадцятилітніх стали не стільки політичні події в Росії середини ХІХ ст. (неоднозначна участь російської армії проти повсталі Угорщини у 1849 р., поразка у Кримській війні, жорстока колонізація Чечні та Дагестану), скільки запізнілий розвиток капіталізму в країні, який відбувався дуже бурхливо. Повна нездатність молодих представників більшості дворянських родин пристосуватися до нових економічних умов внаслідок виховання в парадигмі традиційної культури, рецепція ними власних невдач як чогось фатального і як результат – неможливість протистояти розоренню, що набувало масових масштабів – виплеснули на бруківки Петербурга цілу армію психологічно травмованих людей – сповнених сил, але без чітких поведінкових доміант, енергійних, але з вантажем минулих розчарувань, переповнених суспільними тенденціями, але подекуди шукачів пригод: "Поміщики втратили ґрунт під ногами й стояли безпорадні, ошелешені, не розуміючи, що з ними коїться. <...> Усі більш-менш молоді та енергійні між ними у відчаї махнули рукою на господарство й подалися до Петербурга в пошуках служби"³.

У такий "поживний бульйон" ідей потрапили героїні Софії Ковалевської та Вацлава Гонсьоровського⁴. Жінки як істоти більш емоційні інколи недостатньо рефлексують навколишню дійсність з її подіями та змінами, тому рецепція ними останньої може слугувати "чистим експериментом" стосовно визначення сутності суспільних свідомісних зсувів. Віра Баранцова – дівчина зі знатної дворянської родини – після тривалого знайомства з колишнім професором Петербурзького Технологічного інституту Степаном Михайловичем Васильцевим різко змінила своє патріархальне світобачення на нове, ще чітко не сформоване, належним чином не інтерпретоване, але за духом нігілістичне. Причому вирішальним чинником світоглядної метаморфози дівчини стали висилання й подальша смерть професора. Тобто, інтродукціями у дискурсивному розвитку жіночої теми у Софії Ковалевської слугують трагедія особистих почуттів та емоційний зрив, що зумовлено внутрішньополітичним російським контекстом, а наслідком є негачія попереднього способу життя: "<Віра> відчувала, як чорна тінь лягла на все її життя й назавжди відрізала у неї можливість будь-якого простого, егоїстичного щастя"⁵. Тому можна заперечити наведене вище судження академіка М.Нечкіної⁶, яка вважає повість

¹ Ковалевская С. В. Нигилистка // Воспоминания. Повести. Москва, 1986. С.137–220.

² Нечкина М. В. Софья Ковалевская – общественный деятель и литератор: Вступит. ст. // Воспоминания. Повести / С. В. Ковалевская. Москва, 1986. С.20.

³ Ковалевская С. В. Нигилистка. С.155–156.

⁴ *Slavus Wieslaw (Gąsiorowski W.). Nihilisci.* Lwów, 1908.

⁵ Ковалевская С. В. Нигилистка. С.192.

⁶ Нечкина М. В. Софья Ковалевская – общественный деятель и литератор. С. 20.

нігілістичною й протиставляє її “Бісам” Ф. Достоевського. На нашу думку, цей твір письменниці є виразно **антинігілістичним**, певною мірою продовженням переконань самого Федора Михайловича.

На користь цієї тези свідчить і такий факт. В іншому своєму творі, у “Спогадах дитинства”⁷, С.Ковалевська розповідає про особисте знайомство з Достоевським, про його палкі дискусії зі старшою сестрою Ганною на теми нігілізму: “Постійним і дуже гострим предметом спорів між ними був нігілізм”⁸. І як наслідок: “...Моя дружба з <Достоевським> міцнішала. Я захоплювалася ним з кожним днем все більше й більше і врешті повністю підпала під його вплив”⁹. Звідси обов’язково випливає, що зачарована генієм Достоевського молода Корвін-Круковська (дівоче прізвище С.Ковалевської) не могла створити діаметрально протилежний за ідеологією твір, про що свідчить й аналіз “Нігілістки”.

Степан Михайлович Васильцев, подібно до гетівського Мефістофеля, спокушає п’ятнадцятилітнього підлітка Віру Баранцову філософськими розмовами на тему мучеництва: “Вам дуже про це хочеться знати? – запитав він, наче під’юджуючи. <...> – Й про мучеників сучасних також бажаєте знати? <...> Хочете, я вам розповім? Тільки задалегідь попереджаю: доведеться говорити багато про що. <...> І про Діоклетіана, і про Капітолій доведеться, мабуть, говорити. Будете слухати? – Буду, буду!”¹⁰. При цьому розмови у них “переважно абстрактні, предмети обговорень їх особисто не стосуються. <...> Часто говорять вони про сучасних “мучеників”¹¹. Тобто, професор збурює уяву молодій дівчині, вносить в її життя сум’яття, конкретно не визначаючи, задля чого він це робить. Навіть у своєму передсмертному листі Васильцев пише: “...Ти здійсниш те, що я лише смутно передчував, ти це виконаєш!”¹². Відбувається своєрідна бахтінська **карнавалізація**, яка присутня і в “Бісах” Достоевського: бесіди немолодого професора з молодією баришнею сприймаються останньою як захоплююча гра з невідомим закінченням, і чим довше ця гра триває, тим сильніше вона захоплює і затягує. Понад те, складається враження, що ніхто з дуєту не хоче припинення карнавалу: “Невиможно довго тягнеться час, коли немає надії ввечері поговорити з приятелем! Якось ні до чого й бажання немає, будь-яка справа валиться з рук!”¹³ (думки Віри); “Я вам про все це детально розповім, Віра, але після”¹⁴ (слова Васильцева).

Сутнісно негаційний обопільний наратив з часом впливає і на спосіб життя, що тим чи іншим чином врешті визнають обидва учасники. У Васильцева це проривається під час прощання з Баранцовою (він називає своє життя напівзакінченим) та в останньому листі до неї: “Усе своє життя я був пустим, нікчемним мрійником; помру я – й сліду мого не залишиться <...>”¹⁵. Віра змінює свою побутову філософію: “Вона була подібною до тих ясновидців, зір яких настільки вражений присутністю видимого лише

⁷ Ковалевская С. В. Знакомство с Ф. М. Достоевским // Воспоминания детства. Москва, 1986. Гл. X. С. 112–134.

⁸ Там само. С. 122.

⁹ Там само. С. 123.

¹⁰ Ковалевская С. В. Нигилистка. С. 165.

¹¹ Там само. С. 173.

¹² Там само. С. 192.

¹³ Там само. С. 173.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Там само. С. 192.

їм предмета, що не здатний до сприйняття інших вражень"¹⁶. Тобто, результатом стає світоглядна трагедія усіх учасників карнавалу; причина цього – нігілізм.

Проте в кінці повісті С.Ковалевська ніби хоче змінити її тональність на пронігілістичну, даючи шанс героїні імплемувати свою особисту трагедію в щастя іншої людини: заміжжям за нігіліста Павленкова, засудженого за процесом 193-х, Баранцова поліпшує умови його майбутнього відбування покарання, вважаючи при цьому, що той, хто не робить так само, як і вона, заслуговує хіба на співчуття. "Ах, якби ти знала, як мені <...> шкода вас усіх, вас, хто залишається!"¹⁷ – каже Віра на прощання авторці, чим ще раз демонструє свою категоричність у судженнях. Зміна ця, можна сказати, так і не реалізувалася, оскільки здійснювалася як карнавальна гра: "<...> заговорила вона голо- сом, що звучав бадьоро й радісно. – А справа же тут, під рукою – і яка справа! Кращої б я й придумати собі не могла"¹⁸.

Ригоризм у судженнях і діях жінок-нігілісток спостерігаємо й у повісті "Нігілісти"¹⁹ Вацлава Гонсьоровського. Автор твору, на відміну від Софії Ковалевської, нічого не повідомляє про минуле Віри Малиновської: хто вона за походженням, які у неї освіта, рід занять, що стало поштовхом до зміни звичного життя. На думку В. Гонсьоровського, прихід Малиновської до організації "Народна воля" не в останню чергу був зумовлений загальними настроями серед молоді того часу, які формувалися герценівським "Колоколом". Однією з причин її приходу і подальшого перебування в партії було кохання до народовольця Квятковського (як і у Віри Баранцової почуття до Васильцева.) Як тонко підмічає Гонсьоровський, Малиновська оцінювала події лише крізь призму поглядів Квятковського, відчуючи психологічну залежність від нього. Сповідуючи крайній ригоризм, вона сприймала життя лише у чорно-білих кольорах: в різкій формі, без необхідного аналізу вона завжди відкидала все те, що не вкладалось у "прокрустове" ложе її ортодоксальних постулатів. На практиці це породжувало неприродну суворість чи навіть черствість у стосунках з колегами по справі. Так, вона категорично відмовилася допомогти Кибальчичу після звільнення його з в'язниці з пошуком квартири і з отриманням паспорта лише на тій підставі, що він формально не є членом їхньої організації: "Він до нас не належить... нехай собі..."²⁰.

За Гонсьоровським, трагізм Віри Малиновської, як і багатьох інших революціонерів, полягав у тому, що їхня самовіддана, жертвна діяльність часто не була належно оцінена окремими керівниками таємних організацій: коли в рядових членах цих партій зникала потреба, від них у різний спосіб намагалися дистанціюватися. Це призводило до глибокого розчарування молодих людей у **справі**, якій вони хотіли себе присвятити, і поступового відходу від неї. У Гонсьоровського образ Віри Малиновської – узагальнений образ жінки-революціонерки. Сповнений глибокого змісту, він наочно ілюструє, як сам характер ризикованої підпільної діяльності деформує жіночу душу, робить її зашкарублою, позбавляє її усього того, що надає їй величній притягальності.

Можна зробити припущення, що Віра Малиновська з її трагічним фіналом – це майбутнє Віри Баранцової. В останньому абзаці повісті С.Ковалевська робить глухий натяк на можливу життєву невдачу своєї героїні, однак ретельний дискурсивний аналіз

¹⁶ Ковалевская С. В. Нигилистка. С. 139–140.

¹⁷ Там само. С. 220.

¹⁸ Там само. С. 219.

¹⁹ *Sclavus Wiesław (Gąsiorowski W.). Nihilisci.*

²⁰ *Ibid.* S. 268.

твору дає підстави стверджувати, що авторка, недостатньо обізнана із середовищем нігілістів, стоїть на засадах утопічного соціалізму²¹ з його вірою у досягнення своїх цілей благородними, шляхетними засобами: “У цю хвилину переді мною так виразно постала та доля, що чекає на це тендітне юне створіння, що мені на серце ліг важкий камінь, й сльози так і покотилися з очей”²².

Таким чином, проаналізований матеріал дає підстави виділити певні спільні риси в дискурсах жіночих образів С.Ковалевської та В. Гонсьоровського: абсолютна негачія минулого способу життя, неприродна суворість у стосунках із людьми, фанатична, до самозречення, віра в ідеї соціалізму. І Гонсьоровський, і Ковалевська (фактично) доходять висновку: нігілізм–соціалізм завжди руйнує підвалини архетипу жінки, а отже, і життя взагалі. “Нігілістка” та “Нігілісти” слугують переконливим підтвердженням громадської небайдужості та спорідненої реакції їхніх авторів на явища суспільного життя в Росії другої половини XIX ст. І з позицій сьогодення їх фактично можна розглядати як виразні елементи польсько-російського антинігілістичного літературного дискурсу.

WOMAN DISCOURSE IN WACLAW GONSIOROWSKI'S NOVEL “NIHILISTS” AND SOFIA KOVALEVSKA'S NOVEL “NIHILISTKA”

Oleksandr YANISHEVSKYY

*Publishing-Printing Institute of
“KPI” National Technical University of Ukraine
37, Victory Avenue, Kyiv, 03056, e-mail: janiszewski1@uninet.kiev.ua
Publishing and editing department*

The article compares discourse of woman in Russian and Polish novels those have like themes. It emphasizes common features of these novels, which allows to classify them as anti-nihilistic works in Slavic literatures. It elucidates critical estimation of basic idea of novel “Nihilistka” by famous historian M.Netchkina.

Key words: discourse, nihilism, pro-nihilistic and an anti-nihilistic work, cultural paradigm, negation, carnivalisation, narrative.

Стаття надійшла до редколегії 22.12.2008
Прийнята до друку 30.01.2009

²¹ Нечкина М. В. Софья Ковалевская – общественный деятель и литератор. С. 21.

²² Ковалевская С. В. Нигилистка. С. 220.